

Cezerî Kasım Paşa Camii'nin mihrabının solunda yer alan Kâbe tasvirli pano

lu'nun tesbitine göre Kasım Paşa'nın Kırm'da Kefe'de de bir camii vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvarsarâyi, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 79; a.mlf., *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 280-281 (Cağaloğlu'nda ki diğer camii için bk. s. 79-80); *Sicill-i Osmânî*, IV, 47; Halil Ethem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 48-49; a.e.: *Nos mosquées de Stamboul* (trc. E. Mamboury), İstanbul 1934, s. 70-71, res. 20'de caminin eski bir fotoğrafı vardır; Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s. 147; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 433-435; Semavi Eyice, *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 100, nr. 152; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 39; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 432-434; A. Gabriel, "Les Mosquées de Constantinople", *Syria*, VII, Paris 1926, s. 370; K. Erdmann, "Ka'bah Fliessen", *Ars Orientalis*, III, Washington 1959, s. 193-197; Sabih Erken, "Türk Çinçiliğinde Kâbe Tasvirleri", *VD*, IX (1971), s. 314-315, rs. 30; Hakkı Göktürk, "Cezerî Kasım Paşa Camii", *İst.A*, VII, 3539; C. Orhonlu, "Kâsım Paşa", *Eİ²* (İng.), IV, 722.

SEMAVİ EYİCE

CEZERİYYE

(bk. el-MUKADDİMETÜ'L-CEZERİYYE).

CEZİME b. ÂMİR (Benî Cezîme b. Âmir)

(بنو جذيمة بن عامر)

Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesi.

Cezîme b. Âmir b. Abdümenât b. Kinâne'nin soyundan gelen bu kabile, Hz. Peygamber zamanında Mekke'nin güneyinde Yelemlem civarında Gumeysâ denilen yerde ikamet ediyordu.

Hız. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra çevredeki kabileleri İslâm'a davet maksadıyla seriyeler göndermeye başladı. Bu arada Hâlid b. Velîd'i de ensar, muhacir, Benî Süleym ve Benî Müdlic'e mensup askerlerden oluşan 350 kişilik bir seriyenin başında Cezîme kabilesi-

ne gönderdi (Şevval 8/Şubat 630). Hâlid b. Velîd Gumeysâ'ya varınca Cezîme kabilesinin silâhlanmış olduğunu gördü. İslâmiyet'in Arap kabileleri arasında hızla yayıldığını söyleyerek onlardan silâhlarını bırakıp müslüman olmalarını istedi. Bir kısmı silâhlarını bırakmak istediği halde bazıları buna şiddetle karşı çıktılar. Ancak aralarında geçen kısa bir tartışmadan sonra silâhlarını bıraktılar ve "Dinimizi değiştirdik" anlamında "sabe'nâ" (صَابِنَا) dediler. Fakat Hâlid b. Velîd onların bu sözlerinden müslüman olduklarına kani olmadı. Sert ve disiplinli bir kumandan olan Hâlid b. Velîd, onların vaktiyle İslâm düşmanlarıyla iş birliği yaptıklarını da hatırlayarak kendilerini esir aldı ve askerler arasında dağıttı, ertesi sabah da öldürülmelerini emretti. Bunun üzerine Süleymoğulları ellerindeki otuz kadar esiri öldürdüler. Fakat başta Abdullah b. Ömer ve Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim olmak üzere ensar ve muhacirler bu emre karşı çıktılar; İslâmiyet'i kabul ettiklerini söyleyerek onları serbest bıraktılar. Hatta bazı sahâbiler Hâlid b. Velîd'i, Cähiliye döneminde Yemen'e yaptığı bir seferden dönerken Cezîme kabilesi tarafından öldürülen amcası Fâkih b. Mugire'nin intikamını almak için esirleri öldürtmekle itham ettiler.

Bu haber Medine'ye ulaşınca Hz. Peygamber çok üzüldü; Hâlid b. Velîd'i onların müslüman olup olmadıklarını tesbit hususunda acele etmekle suçladı ve, "Allahım, ben Hâlid'in yaptıklarından berriyim!" diyerek onun bu davranışını tasvip etmediğini belirtti. Bununla birlikte Hâlid'in onları, müslüman olduklarını açıkça ifade etmedikleri için müşrik kalmakta direndiklerini sanarak öldürttüğünü ve ictihadında yanıldığını kabul etti. Kabile mensuplarını Cähiliye döneminden kalma bir intikam hissiyle öldürmediğine yemin eden Hâlid'i acele etmesinden dolayı kınamakla beraber cezalandırmadı ve kumandanlık görevinden de azletmedi. Ayrıca Hz. Ali'yi Cezîme kabilesine gönderip öldürülenlerin diyetlerini ödetti ve uğradıkları zararı fazlasıyla tazmin etti.

Hâlid b. Velîd, kabile mensuplarının hiçbir te'vile yer bırakmayacak bir şekilde açıkça "Müslüman olduk" (أَسْلَمْنَا) demelerinin istediği halde onlar Buhârî'deki hadisten de anlaşılacağı üzere ("Meğâzi", 60, "Aḥkâm", 35) bunu net olarak ifade edemediler veya bazıları kasten "sabe'nâ" dediler. Hâlid ise bunu yeterli görmedi.

Nitekim Hz. Ömer müslüman olduğu zaman Cemil b. Ma'mer el-Cumahî'nin Kâbe önünde toplanmış olan halka hitaben, "Ömer din değiştirdi" (أَلَا إِنَّ عَمْرًا قَدْ صَبَا) diye bağırması üzerine Hz. Ömer itiraz ederek, "Hayır, yalan söylüyor, ben müslüman oldum" (أَسْلَمْتُ) demişti ki (İbn Hişâm, I, 348-349) bu olay kelimenin Araplar arasında aynı mânâda kullanılmadığını ve Hz. Ömer'in de bu kelimeyi Hâlid b. Velîd'in anladığı şekilde yorumladığını göstermektedir.

Caetani'nin bu olayı istismar ederek Hâlid'i İslâmiyet'i henüz samimi olarak benimsememekle ve onu savaş için değil İslâm'a davet için gönderen Hz. Peygamber'i de açık tâlimat vermemesinden dolayı suça iştirak etmekle itham etmesi (*İslâm Tarihi*, V, 387), Weir'in de Hâlid'in bu hareketini "hâinâne bir darbe" olarak nitelenmesi (*İA*, III, 152) doğru değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Meğâzi", 60, "Aḥkâm", 35; Vâkidi, *el-Meğâzi*, III, 875-884; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 348-349; IV, 428-436; İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, II, 147-148; Belâzürî, *Ensâb*, I, 381-382; Taberî, *Târîḫ* (Ebû'l-Fazl), III, 66-69; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 214; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IV, 312-316; Aynî, *ʿUmduṭü'l-kâr*, Kahire 1392/1972, XIV, 327-328; Diyarbekrî, *Târîḫü'l-ḥamîs*, II, 97-99; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, V, 386-395; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 307, 513; W. Montgomery Watt, *Muḥammad at Madîna*, New York 1981, s. 70, 84, 257; Kehhâle, *Mu'cemü'l-ḳabâ' ilî'l-ʿArab*, Beyrut 1402/1982, I, 176; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), VIII, 380-395; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, İstanbul 1990, s. 184-204; T. H. Weir, "Cezîme", *İA*, III, 152; L. Vecchia Vaglieri, "Djadhîma b. Âmir", *Eİ²* (İng.), II, 365-366.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

CEZİME el-EBRAŞ

(جذيمة العبراش)

Ebû Mâlik Cezîme b. Mâlik b. Fehm el-Ebraş (el-Vazzâh) et-Tenûhî el-Ezdi (ö. 268 [?])

Irak'ta hüküm süren
Tenûhî Devleti'nin
üçüncü hükümdarı.

Milâttan sonra 30 yıllarında hükümdar olduğu bazı kaynaklarda zikredilmekte ise de milâdî III. asırda yaşadığı anlaşılmaktadır. Aşağı Fırat bölgesindeki Tenûhî Devleti'nin en güçlü hükümdarı olmuş, Hîre ve Enbâr ile yöredeki şehirleri kısa sürede idaresine almıştı. İleri görüşlü, kararlı ve cesur ve bir kral olup

çevredeki bölgeleri vergiye bağlamıştı. İslâm öncesi Arap tarihinin önemli bir şahsiyeti olduğu ve kendisiyle ilgili rivayetlerin efsanevî unsurlar taşıdığı görülen Cezîme, o sıralarda Suriye'de hüküm süren Tedmür (Palmyra) Krallığı'na saldırarak melikini öldürdü ve onun yerine geçen kızı Zebbâ ile evlenip iki hükümdarlığı birleştirmek istedi. Babasının intikamını almak için bunu fırsat bilen Zebbâ evlilik teklifini kabul etti ve bir müddet sonra az bir kuvvetle ülkesine gelen Cezîme'yi tuzağa düşürerek öldürttü.

Alaca (baras) hastalığına yakalanmış olduğu için el-Ebraş veya el-Vazzâh (الوضاح) lakabı ile anılan Cezîme'nin kendisine başkalarından farklılık sağladığını söyleyerek hastalığı ile övündüğü rivayet edilir. Son derece kibirli olduğu için işret arkadaşlığına kimseyi lâıyk görmez, sadece ed-Dayzenân denilen iki putu yanına alarak eğlenir, kendisi bir kadeh içince birer kadeh de bu putlara dökerdi.

Hükümdarlığının 60 veya 120 yıla yakın sürdüğü söylenen ve oldukça uzun yaşadığı anlaşılan Cezîme el-Ebraş'ın kehanetle de uğraştığı, hatta peygamberlik iddiasında bulunduğu rivayet edilir. Araplar arasında mancınığı ilk defa onun bulduğu, pabuç ve mumu ilk defa onun kullandığı söylenir. Maceralı hayatından birçok unsur Arap şiiri ve darbimesellerine yansımıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, V, 167; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 108, 554, 580, 618, 641, 645-646; Ya'kübî, *Târîh*, I, 208-209; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 378, 543; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb* (Meynard), III, 181-194; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 18; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 259-261; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülâğu'l-ereb*, II, 175, 177-182, 338; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 104-106, 167-168, 178-183; Zirikî, *el-A'âm* (Fet-hullah), II, 114; Fr. Buhl, "Cezîme al-Abraş", *IA*, III, 152; İ. Kavar, "Djadhîma al-Abrash", *EI*² (Fr.), II, 375.

AHMET ÖNKAL

CEZİRE

(الجزيرة)

İslâm coğrafyacıları tarafından
Yukarı Mezopotamya'ya verilen ad.

Cezîretü Asûr, İklimü Asûr da denilen bu bölge Dicle'nin doğusunda kalan Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesini de içine alır. İbn Havkal (*Şaretü'l-arz*, s. 204) ile İzzeddin b. Şeddâd'ın (*el-A'läku'l-haftre*, III/1, 4-7) aksine Makdisî

Musul'u, hatta Tıkrîf'i bu bölgeye dahil eder (*Ahşenü't-tekâşim*, s. 136-151). İslâm tarihçilerine ve Tevrat'a göre Nûh'un gemisi bu bölgede toprağa oturmuş, yüzünde ilk şehirler bu bölgede meydana gelmiş, İbrâhim peygamber bu bölgeden Filistin'e gitmiştir. Tevrat'a göre cennet bu bölgededir. Bazı hadislerle göre bölgeyi sulayan nehirlerden Fırat cennet ırmaklarından biridir.

el-Cezîre çok yüksek olmayan bir bölge olup Fırat-Diyarbakır arasındaki Karacadağ, Mardin ve Cizre arasındaki Tûr Abdîn, Belih ve Habur ırmakları arasındaki Cebeliabdülazîz, Habur ile Dicle arasındaki Sincar dağı, Musul'un güneyindeki Cebelimekhûl bu bölgede yer alır. Bu dağlardan çıkan akarsular arasında Fırat'a karışan Belih ile Habur, yöredeki Harran ve Re'sül'ayn'dan (Ceylanpınar) çıkar. Habur'a katılan Hirnas çayının kaynağı ise Tûr Abdîn bölgesindedir. Sincar dağından Sarsar ırmağı doğar ve çölde kaybolur.

el-Cezîre'nin batısında Suriye, kuzeybatısında Gaziantep, Maraş ve Malatya yer alır. Bölgenin doğusunda Doğu Anadolu, güneyinde Irak bulunur. el-Cezîre İslâm'dan önce ve İslâm tarihinin başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre "Diyârîmudar", "Diyârîrebîa" ve "Diyârîbekr" olmak üzere üç tarihî bölgeye ayrılmıştır. Eskikağ'da bölgede Araplar yaşıyordu. Nusaybin İranlılar tarafından Arvastân, Ermeniler tarafından Bes Arabâyâ diye adlandırılıyordu. İslâm tarihinin başlarında bu bölgede Araplar'dan başka Ârâmîler de vardı. Abbâsîler devrinden itibaren bölgeye Türkler de gelmeye başlamışlar, Selçuklular'dan sonra bölgede birçok Türk devleti kurulmuştur. Haçlı seferleri sırasında bu bölgede oturan Türk kabileleri büyük bir askerî potansiyel teşkil ediyorlardı.

el-Cezîre Anadolu-Irak-Suriye bölgelerini birbirine bağlaması itibarıyla büyük bir tarihî ve stratejik öneme sahiptir. Bugün bölgenin kuzey yarısı Türkiye, güney yarısı ise Suriye ve Irak topraklarında bulunmaktadır. Bağdat demiryolu buradan geçer, burası aynı zamanda Münbit Hilâl'in orta kısmını teşkil eder. el-Cezîre'nin Diyârîmudar kısmında Urfa, Harran, Rakka (Suriye), Samsat, Re'sül'ayn; Diyârîrebîa kısmında Musul, Nusaybin, Sincar (Irak), Dârâ, Cizre; Diyârîbekr kısmında Âmid (Diyarbakır), Mardin, Meyyâfârikîn, Hasankeyf gibi önemli merkezler yer alır. Bu bölgeye İslâm'dan önce sırasıyla Bâbilliler, Asurlular, Hititler, Persler, Büyük İskender, Selefkiler, Romalılar, Bizans ve Sâsânîler sahip olmuşlardır. el-Cezîre bölgesi III-VI. yüzyıllarda Romalılar'la Sâsânîler arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. İslâmîyet ortaya çıktığı sırada bölge önce Sâsânîler'in, sonra Bizanslılar'ın eline geçmişti. Bizans Re'sül'ayn'dan Tûr Abdîn'e kadarki sahayı, Sâsânîler ise Nusaybin ile Tûr Abdîn'in güneyindeki bölgeyi ellerinde tutuyorlardı. Sınır Nusaybin ile Dârâ arasından geçiyordu. Suriye ve Irak'ın müslümanlar tarafından fethedilmesi üzerine bölgedeki Bizans ve Sâsânî kuvvetlerinin devlet merkezleriyle irtibatı azalmıştı. Bu sırada 17 (638) yılında Hz. Ömer ile Suriye'deki kumandanlar arasında Câbiye'de yapılan toplantıdan sonra Suriye ve Mısır bölgelerinin emniyetini sağlamak için el-Cezîre bölgesinin fethine karar verildi. 18 (639) yılında Hz. Ömer Suriye Valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a bir mektup yazarak el-Cezîre bölgesinin fethine girişilmesini emretti. O da İyâz b. Ganm'i 5000 veya 6000 kişilik bir kuvvetin başında el-Cezîre bölgesine gönderdi. İyâz Rakka'dan bölgenin fethine başladı. 18-19 (639-640) yıllarında batı kısımlarını zaptetti. Musul ve Dicle'nin doğusundaki yerler ise 20 (641) yılında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de bulunduğu Irak ordusu tarafından fethedildi. İyâz b. Ganm 20 (641) yılında vefat edince Humus-Kinnesrîn-el-Cezîre valiliğine Habîb b. Mesleme, onun sonra da Umeyr b. Sa'd tayin edildi. 26 (647) yılında Muâviye Suriye-el-Cezîre valisi oldu. Muâviye Humus-Kinnesrîn ve el-Cezîre'ye Habîb b. Mesleme'yi tayin etti. Daha sonra el-Cezîre'yi onun elinden alarak Dahhâk b. Kays el-Fihrî'ye verdi. Dahhâk Hz. Osman'ın öldürülmesine (35/656) kadar bu görevde kaldı. Hz. Ali halife olunca el-Cezîre'ye Mâlik el-Eşter'i tayin etti. Fakat Dahhâk Mâlik'e karşı geldi ve Muâviye'nin yardımıyla onu Musul'a püskürttü. Bu dönemde bölgede meydana gelen en önemli iki olay Sıffin Savaşı ve Hz. Ali'nin öldürülmesidir. Muâviye halife olunca Suriye ve el-Cezîre'ye Nu'mân b. Beşîr'i vali tayin etti. Onun valiliği Muâviye'nin ölümüne (60/680) kadar devam etmiştir.

Emevîler devrinde el-Cezîre Suriyeliler'le Iraklılar arasındaki mücadeleye sahne oldu. Kaysiler tarafından desteklenen Süleyman b. Surad, Re'sül'ayn yakınındaki bir savaşta Ubeydullah b. Ziyâd'ın bir kumandanı tarafından öldü-